

ЗНАЧЕННЯ ОСМИСЛЕННЯ ЖИТТЯ У СТАНОВЛЕННІ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

УДК 159.923.2:37.015.3 *МЕЛЬНИК Н.Ю.*

кандидат психологічних наук, доцент
кафедри прикладної психології СМГУ,
м. Севастополь

У статті подані результати дослідження, направлено на вивчення факторів, які впливають на становлення професійної ідентичності. Автором розглядається роль осмислення життя в процесі досягнення професійної ідентичності, виділяються й описуються рівні осмислення життя, характерні для індивідів з різними статусами професійної ідентичності.

Ключові слова: професійна ідентичність, осмислення життя, рефлексія діяльності.

ЗНАЧЕНИЕ ОСМЫСЛЕНИЯ ЖИЗНИ В СТАНОВЛЕНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

В статье представлены результаты исследования, направленного на изучение факторов, которые влияют на становление профессиональной идентичности. Автором рассматривается роль осмысления жизни в процессе достижения профессиональной идентичности, выделяются и описываются уровни осмысления жизни, характерные для индивидов с различными статусами профессиональной идентичности.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, осмысление жизни, рефлексия деятельности

Постановка проблеми. Науковий інтерес до поняття «ідентичність» формувався в різних галузях знань: у філософії ідентичність була визначена в XVII столітті, у психології терміни «ідентичність» та «ідентифікація» з'явилися тільки в XIX столітті. На сучасному етапі звернення вчених до проблеми ідентичності пов'язане з посиленням інтересу до проблеми вибору, самовираження, пошуком «сутнісного Я» в хаосі буття.

Серед різноманіття багатьох аспектів даної проблеми особливо важливе місце в її вивченні необхідно виділити для професійної ідентичності, яку називають «складним інтегративним психологічним феноменом», «провідною характеристикою професійного розвитку людини, яка свідчить про ступінь прийняття обраної професійної діяльності в якості засобу самореалізації і розвитку» [7,9].

Аналіз досліджень та публікацій. У сучасній науковій літературі докладно описуються внутрішні і зовнішні детермінанти професійного становлення, а також фактори та джерела професійної ідентичності. На перших етапах професіоналізації поряд з інформаційно насиченим середовищем, яке стає джерелом уявлення про вимоги професії до особистості спеціаліста, важливу роль відіграють внутрішні детермінанти професійного становлення: психологічні та індивідуально-типологічні властивості особистості, особливості психічних процесів, індивідуальний

досвід; знання, вміння, стиль діяльності, інтереси, мотиви, ідеали та переконання.

У процесі досягнення високого рівня професійної ідентичності досить важливе значення мають такі умови, як:

а) професійна придатність (усвідомлення якої з'являється в результаті придбання досвіду спілкування у професійному середовищі, рефлексії даного досвіду);

б) емоційний фон, в якому відбувалось отримання інформації про професію і сприйняття себе як суб'єкта професійної діяльності;

в) цілеспрямована активність індивіда в процесі професійної діяльності і мотивація до реалізації себе в обраній професії [3,4,8].

Слід відзначити, що групою вчених (Л.Г. Багрінцева, Д.О. Леонтьєв, А.В. Карпов, О.В.Сараєва) приділяється увага таким факторам професійного становлення як:

а) здатність індивіда до самопрогнозування професійного майбутнього, в основі якого лежить здатність до антиципації;

б) осмислення часу свого життя, в основі якого лежить рефлексія діяльності, причому в трьох часових модусах: рефлексія минулої, теперішньої і майбутньої діяльності[1,2,5,6,7].

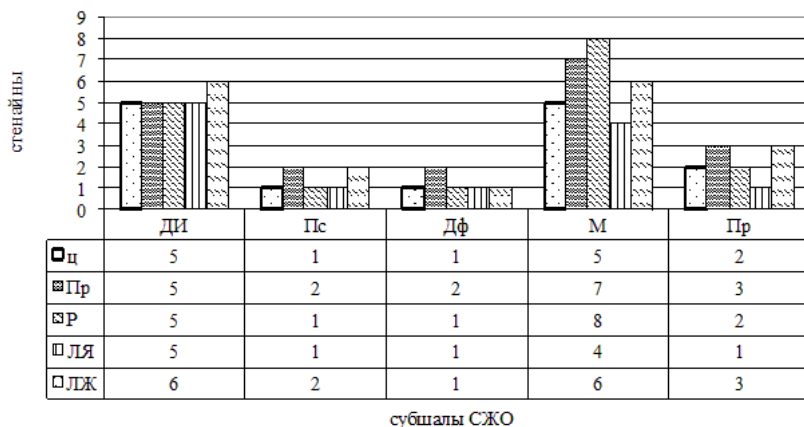
Поруч з інтересом, який проявляється до даної проблеми, вишукувань з питання ролі осмисленості життя в процесі становлення професійної ідентичності явно недостатньо, що зумовило вибір теми представленої статті.

Метою статті є дослідження взаємозв'язку загального рівня осмисленості життя і рефлексії часу та статусів професійної ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Було проведено дослідження, в якому взяли участь 184 студента другого, третього і четвертого курсів. Середній вік респондентів склав 19,5 років.

Першим кроком до проведення експеримента було виявлення статусу професійної ідентичності за допомогою тесту «Методика дослідження професійної ідентичності» (Л. Шнейдер). В результаті було виділено п'ять груп досліджуваних: в першу групу, розмір якої склав 23 людини (13%), увійшли студенти, які мають статус досягнутої професійної ідентичності, у другу групу, в кількості 46 людей (25%) – студенти із псевдоідентичністю, у третю групу - 44 людини (24%) – із дифузєю ідентичності, у четверту - 49 досліджуваних (26%) – із статусом мораторію, а в п'яту групу - 22 студенти (12%) з передчасною ідентичністю.

На другому етапі за допомогою опитувальника СЖО досліджувався рівень осмислення життя. Аналіз результатів, отриманих після застосування теста, дозволив охарактеризувати специфіку взаємозв'язку між осмисленістю життя і продуктивністю процесу становлення професійної ідентичності (малюнок 1):

Мал. 1. Профілі СЖО в осіб із різними статусами

ідентичності

Примітка: ДІ - досягнена ідентичність; ПС - псевдоідентичність; ДФ - дифузія ідентичності; М - мораторій; ПР - передчасна ідентичність

На осі Y розташовані фактори, які виступають субшкалами опитувальника смисложиттєвих орієнтацій, на осі X - їх значення, які представляють собою усереднену оцінку з кожного фактору у представників розглянутих груп. Для зручності порівняння першої, другої та третьої субшкал між собою (кількість відповідей, відповідне максимуму за субшкалами, різне) і для зручності їх інтерпретації використовувались стенойни: низькими вважались показники, котрі нижче 5, високими - вище або дорівнювали 5 балам.

Профіль показників смислового стану у респондентів із досягненою ідентичністю відображає позитивний полюс осмисленості.

Даний актуальний смисловий стан характеризується відчуттям того, що минулий відрізок життя був продуктивним і осмисленим, процес життя у теперішньому сприймається як цікавий, емоційно насичений, а планування майбутнього надає всьому життю направленість та часову перспективу, що в свою чергу, вносить впевненість і в професійні плани. В цьому випадку очевидний вплив високих показників осмисленості усіх часових локусів на формування статусу досягненої професійної ідентичності, тобто переживання свого досвіду, який володіє певною цінністю, проєкція в «майбутнє» особистих уявлень, очікувань і планів, які виступають в якості ціннісних орієнтирів діяльності в «теперішньому» сприяють досягненню ідентичності.

Високі значення за «Локусом Я» свідчать про те, що осмислення індивідами свого досвіду і співвіднесення його із життєвими цілями, усвідомлення майбутньої зміни діяльності, зміна соціального, економічного та особистого статусів, необхідність у прийнятті на себе відповідальності за результат, процес та цілі своєї життєдіяльності сприяють успішній професійній ідентифікації.

Профілі респондентів із псевдоідентичністю, дифузією ідентичності та передчасною ідентичністю схожі між собою і характеризуються низькими значеннями за всіма показниками тесту, на підставі чого можна зробити висновок, що незадоволеність прожитою частиною життя, низька осмисленість свого життя у теперішньому, відсутність цілей в майбутньому і, як наслідок, дискретне сприйняття свого життя, в цілому сприяють виникненню вище перелічених статусів професійної ідентичності.

Крім того, розмитий «локус Я», усвідомлення проблем кризь прирзму незадоволення і песимізму відносно перспектив тягнуть за собою інертність у прийнятті рішення, відмова від самореалізації обумовлює мотиваційну направленість «уникнення невдач». Посилення контролю свідомості над емоціями і поведінкою тягне недостатню гнучкість і труднощі переключення мислення при раптово мінливих ситуаціях, зайве емоційне напруження, фрустраційність та низьку ситуативну стресостійкість в значимих ситуаціях.

Основними захисними механізмами при переживанні даного смислового стану є проєкція, заперечення і відмова від своїх намірів, які виражаються у зниженні емоційно-позитивного фону сприйняття свого життя, що, в свою чергу, сприяє відсутності цілісного самосприйняття світу, людей. Піддослідні даних підгруп демонструють невіру в свої сили контролювати події особистого життя, фаталізм та переконаність в тому, що життя людини непідвласне свідомому контролю, свобода вибору ілюзорна, і безглуздо щонебудь загадувати на майбутнє. Їх поведінка проявляється в настоженому відношенні до людей, підпорядкуванні вимогам групи, неінтерналізованому прийнятті загальноприйнятих норм і правил. Перелічене вище ускладнює процес ідентифікації, так як виникає тривога на етапі відчуження і саме це є тим фактором, який перешкоджає високому рівню ідентичності.

Підвищення значень за такими часовими локусами, як осмисленість теперішнього (процес) і минулого (результативність), тобто посилення напруження, наростання кризової ситуації, які пов'язані із неможливістю піддати аналізу ситуацію реальності, так як вона не включена в паттерн усвідомлення, у більш широку часову перспективу, перешкоджає виникненню особистісного сенсу і веде до мораторію ідентичності. Якщо людина не може винести сенс із ситуації або наділити її сенсом, вона наділяє її значенням, яке

відноситься до одного з його часових локусів, що веде до фіксації в цьому часовому локусі, а, отже, своєрідному “смысловому десинхронозу” [8]. Саме це й спостерігається при мораторії ідентичності.

При аналізі профілів СЖО в осіб із різними статусами професійної ідентичності порівнювались значення за однойменними субшкалами, які мають статистично достовірні відмінності (таблиця 1).

Таблиця 1

Значущі відмінності за субшкалам опитувальника СЖО в осіб із досягнутою ідентичністю та іншими статусами ідентичності

Статуси професійної ідентичності	Субшкали опитувальника СЖО				
	Ціль	Процес	Результат	Локус Я	Локус життя
Псевдоідентичність	,000**	,005**			,000**
Диффузія	,000*	,009**	,000**	,006**	,000**
Мораторій		,033*	,025*		
Передчасна	,003**	,008*	,028*	,027*	,005*

Примітка: 1. В таблиці вказані тільки значущі відмінності між досліджуваними показниками; 2. Знак * вказує на рівень значимості $p < 0,05$; ** - на рівень значимості $p < 0,01$.

В результаті даного порівняння виявлено, що студенти зі статусом «досягнена професійна ідентичність» мають більш виражені показники практично за всіма субшкалами опитувальника. Це свідчить про зв'язки таких характеристик осмисленості життя, як цілеспрямованість, відповідальність, емоційна насиченість життя в теперішньому, здатність приймати рішення і володіння свободою вибору, можливість дотримуватись обраного напрямку професійного росту, що сприяє формуванню стійкої відкритої ідентичності.

З метою встановлення характеру взаємозв'язку видів рефлексії діяльності, рефлексії спілкування і осмисленості життя було зроблено кореляційний аналіз відповідних показників на основі коефіцієнта рангової кореляції Спірмена (таблиця 2).

Таблиця 2

Кореляційні зв'язки між показниками рефлексії діяльності, спілкування і осмисленості життя

Шкали	РМД	РТД	РБД	РСВД
Осмисленість життя	0,416(**)		0,150(*)	0,403(**)
Мета	0,225(**)	0,347(**)	0,335(**)	-0,419(**)
Процес	0,390(**)		0,204(**)	0,226(**)

Результат	0,363(**)	0,236(**)	0,305(**)	
Локус Я	0,358(**)	0,157(*)	0,231(**)	
Локус Життя	0,383(**)			0,335(**)

Примітка: 1. В таблиці вказані тільки значущі кореляції між досліджуваними показниками; 2. Знак * вказує на рівень значимості $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

Результати, представлені в таблиці 2 свідчать про наявність наступних взаємозв'язків:

- показник «осмисленість життя» (ОЖ) позитивно корелює на 1% рівні значимості з показниками «рефлексія минулої діяльності» (РМД), «рефлексія майбутньої діяльності» (РБД) і «рефлексія спілкування та взаємодії» (РСВД);

- показник «Ціль в житті» (Ціль) виявляє позитивні зв'язки ($p < 0,01$) з показниками «рефлексія минулої діяльності» (РМД), «рефлексія майбутньої діяльності» (РБД) і «рефлексія теперішнього моменту» (РГД), а також негативний зв'язок із показниками «рефлексія спілкування та взаємодії» (РСВД);

- показник «Процес», як і показник ОЖ, демонструє кореляційну залежність ($p < 0,01$) із показниками «рефлексія минулої діяльності» (РМД), «рефлексія майбутньої діяльності» (РБД) і «рефлексія спілкування та взаємодії» (РСВД);

- показники «Результат» і «Локус Я» проявляють позитивну кореляційну залежність ($p < 0,01$) зі всіма показниками рефлексії діяльності;

- показник «Локус життя» корелює на 1% рівні значимості з показниками «рефлексія минулої діяльності» (РМД) і «рефлексія спілкування та взаємодії» (РСВД);

Беручи до уваги вище перелічені кореляційні взаємозв'язки, можна сказати, що рефлексія допомагає не тільки усвідомити свої вчинки, відношення, конструкти, цінності, але при необхідності їх перебудувати, знайти нові для цієї основи. Саме здібність до рефлексії дає змогу людині формувати образи і смисли життя, керувати особистою активністю у відповідності до особистісних цінностей та смислів, формувати і переключатись на нові механізми росту у зв'язку зі зміною умов, цілей, задач діяльності. Саме рефлексія забезпечує осмислення минулого і передбачення майбутнього.

Узагальнення та аналіз описаних вище результатів дозволив виділити рівні осмисленості життя, які відіграють важливу роль у процесі становлення професійної ідентичності.

Високий рівень осмисленості життя характеризується:

а) наявністю довгострокових планів і цілей, рефлексією набутого досвіду поряд з адекватним і повним розумінням того, що

відбувається в теперішньому часі, а також захопленням якоюсь справою і членством в групах;

б) високим рівнем рефлексії діяльності, створюючи умови для цілеспрямованості вчинків індивіда;

в) здібності аналізувати придбаний в минулому досвід, що сприяє розвитку «психологічного імунітету» до життєвих криз.

Для низького рівня осмисленості характерно:

а) застрягання на переживанні подій теперішнього, причому на рівні споглядання, тобто відсутність рефлексивних переживань з приводу актуальних подій життя;

б) невміння довільно регулювати свою поведінку, ставити та реалізовувати віддалені цілі;

в) відсутність актуалізації в пам'яті людини давніх переживань і спогадів, низький рівень рефлексії минулого, який призводить до сприйняття тільки приємних подій життя або до формування фаталістичного відношення до нього.

У таблиці 3 представлений розподіл студентів з різними статусами ідентичності в залежності від рівня загальної осмисленості життя (%).

Таблиця 3

Розподіл піддослідних за статусами професійної ідентичності в залежності від рівня загальної осмисленості життя (%).

Статуси професійної ідентичності	Рівні осмисленості	
	високий	низький
Достягнена ідентичність	73,9	26,1
Псевдоідентичність	17,4	82,6
Дифузія ідентичності	6,8	93,2
Мораторій ідентичності	22,4	77,6
Передчасна ідентичність	9,1	90,9

Таким чином, високий рівень осмисленості життя в більшій мірі характерний для індивідів зі статусом досягненої ідентичності і мораторієм ідентичності. Напроти, низький рівень осмисленості життя перешкоджає становленню стійкої ідентичності.

Висновки. Після узагальнення та аналізу отриманих результатів можна стверджувати, що специфічна синхронізація часових локусів, тобто певний актуальний смисловий стан, сприяє ефективній інтеграції особистості в життєвий простір. Переживання смислів минулого, теперішнього й майбутнього, тобто осмислення реальності в теперішньому, що відбувається при критичному осмисленні минулого досвіду і проєкції в «майбутнє» особистих уявлень, сподівань і планів виступають в якості ціннісних орієнтирів діяльності в «теперішньому», сприяють продуктивному переживанню кризових

моментів у житті, роблять процес досягнення ідентичності продуктивним.

Зниження осмисленості життя блокує часову перспективу і веде до дифузії, передчасної або псевдоідентичності.

Дане дослідження дозволило намітити подальші актуальні аспекти вивчення проблеми становлення професійної ідентичності, а саме: самоорганізація часу як психологічний ресурс особистості в процесі становлення професійної ідентичності, значення образу майбутнього для формування професійних уявлень індивіда, антиципація професійного шляху особистості як частину її життєвого сценарію.

Литература

1. Багринцева Л.Г. Рефлексия и жизненный проект в старшем юношеском возрасте / Л.Г. Багринцева // Ежегодник Российского психологического общества: Материалы 3-го Всероссийского съезда психологов.-2001.-Т. 1.-С.459-462
2. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики // Психологический журнал. 2003. Т. 24. № 5.
3. Климов Е.А. Психология профессионала/ Е.А.Климов. - М.: изд-во «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. — 400 с.
4. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения/ Е.А.Климов. - Ростов-на-Дону. - 1996.- 150 с.
5. Краева М.Ю. Динамика прогностических способностей у студентов-психологов в образовательном процессе вуза: автореферат дис. Канд. психолог. Наук / М.Ю. Краева.- 19999-26с.
6. Леонтьев Д.А. Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего / Д.А. Леонтьев, Е.В. Шелобанова // Вопросы психологии.-2001.-№1.-С. 57-66
7. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека. М.: 2002. -
8. Серый А. В. Система личностных смыслов: структура, функции, динамика / А. В. Серый // науч. ред. М. С. Яницкий. - Кемерово: Кузбассвуиздат.- 2004. - 272 с.
9. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг/Л.Б. Шнейдер.-М.:МПСИ.-2004.- 600с.